

Słownik skrótów i terminów częściej występujących w tekście

AJDC (American Joint Distribution Committee), potoczna nazwa Joint – żydowska organizacja charytatywna założona w 1914 r. W czasie II wojny jego przedstawiciele organizowali pomoc w gettach i obozach. W getcie warszawskim tworzone kuchnie ludowe, utrzymywano internaty dla sierot, zbierano odzież. Tę działalność Joint prowadził do końca grudnia 1941 r. legalnie, potem w podziemiu, dostarczając do getta przesyłki żywnościowe i zasilki pieniężne, a także wspierając działalność konspiracyjną.

Arbeitsamt – Urząd Pracy. Arbeitsamty istniały przy Urzędzie Szefa Dystryktu i organizowały wykorzystanie siły roboczej polskich obywateli.

Bund (Algemajner Jidiszer Arbeter-Bund in Lite, Pojln un Rusland, żyd. Ogólnożydowski Związek Robotniczy na Litwie, w Polsce i Rosji) – żydowska parta socjalistyczna założona w 1897, działająca na terenie Polski do 1948 r. Bund propagował autonomię kulturalną Żydów w Polsce, odrzucając syjonizm. W getcie warszawskim prowadził działalność samopomocową i wydawał prasę konspiracyjną. Członkowie Bundu byli też zaangażowani w opór zbrojny.

CENTOS (Centralne Towarzystwo Opieki nad Sierotami i Dziećmi Opuszczonymi) – organizacja powstała w 1924 r. W getcie warszaw-

skim prowadziła placówki opiekuńcze, w tym sierocińce i internaty, świetlice dla dzieci uchodźców i przesiedleńców, „kąpiki dla dzieci” przy komitetach domowych i biblioteki. Zajmowała się też organizowaniem akcji charytatywnych na rzecz dzieci.

Gestapo (Geheime Staatspolizei) – tajna policja polityczna w III Rzeszy.

Gęsiówka – Areszt Centralny, więzienie zorganizowane w getcie na rozkaz Niemców, zlokalizowane na ul. Gęsiej (stąd nazwa). Działo od lata 1941 r. Służbę pełnili tam funkcjonariusze Służby Porządkowej. Na Gęsiówkę odsyłani byli głównie Żydzi złapani po tzw. aryjskiej stronie bez przepustki. Oprócz tego Żydzi osadzani byli także w więzieniach na ul. Daniłowiczowskiej, ul. Rakowieckiej i na Pawiaku.

Goj (z hebr. naród) – osoba, która nie jest Żydem.

Joint – zob. AJDC

Judenrat – zob. Rada Żydowska

Komitet Domowy – forma społecznej samopomocy; grupował mieszkańców (najczęściej) jednej kamienicy, którzy organizowali wszechstronną pomoc dla najuboższych mieszkańców danego domu. W styczniu 1942 r. w warszaw-

skim getcie komitety działały w ponad 1100 domach. Od maja 1940 r. zostały zjednoczone w Sekcji Pracy Społecznej i stały się podstawowym ogniwem ŻSS-Komisji Koordynacyjnej.

Kuchnie ludowe – kuchnie organizowane i subwencjonowane przez żydowskie organizacje opiekuńcze. Pierwsze powstały już we wrześniu 1939 r. Choć ich sieć szybko się rozwijała, nie były w stanie zaradzić zwiększającemu się odsetkowi głodujących. Były w całości subwencjonowane przez ŻSS-Komisję Koordynacyjną (istniejące obok nich kuchnie samowystarczalne i subwencjonowane częściowo finansowały się same). Wydawały mieszkańcom tanie lub zupełnie darmowe zupy.

Meldunkowa karta pracy (Meldekarte für Juden) – dokument potwierdzający zatrudnienie jej posiadacza, z miejscem na stemple zakładów pracy, miał także wpisany oficjalny numer grupy zawodowej posiadacza (a więc potwierdzał jego przydatność dla Rzeszy). Z powodu obowiązującego przymusu pracy stał się dla Żydów najważniejszym dokumentem.

Obrona Przeciwlotnicza (OPL) – obrona budynków w miastach w czasie nalotów niemieckich we wrześniu 1939 r., angażowali się w nią ochotniczo cywilni mieszkańcy.

ORT (Organizacja Rozwoju Twórczości Przemysłowej, Rzemieślniczej i Rolniczej wśród Ludności Żydowskiej w Polsce) – organizacja stawiająca sobie za cel popieranie i rozwój wykwalifikowanego rzemiosła i rolnictwa wśród Żydów. Powstała w Rosji w 1880 r.

Placówka – miejsce pracy Żydów zatrudnionych przymusowo poza terenem getta.

Punkt – potoczna nazwa schroniska dla uchodźców i przesiedleńców. W momencie największego napływu uchodźców i przesiedleńców do getta warszawskiego, wiosną

1941 r., w getcie funkcjonowało 165 punktów i mieszkało w nich ok. 17 tys. osób. Z braku innych pomieszczeń punkty tworzono w domach modlitwy, kinach lub mieszkaniach prywatnych. Były one nieustannie przeludnione, panowały w nich katastrofalne warunki sanitarne i bardzo wysoka śmiertelność.

Rada Żydowska (Judenrat) – organ administracji społeczności żydowskiej wprowadzony przez Niemców na początku okupacji. Do jego obowiązków należał nadzór nad wypełnianiem rozporządzeń niemieckich na terenie getta, w tym dostarczanie robotników do prac przymusowych. Rady Żydowskie odpowiedzialne były też za zapewnienie porządku w getcie, pomoc społeczną, szkolnictwo i opiekę zdrowotną. W Warszawie swoje zadania Rada Żydowska wypełniała za pomocą bardzo rozbudowanej administracji, podlegała jej też Żydowska Służba Porządkowa. Dla wielu mieszkańców getta Judenrat był symbolem niemieckiej okupacji, w jego skład wchodził jednak też działacze, którzy w ramach ograniczeń hitlerowskich starali się prowadzić jak najefektywniejszą politykę społeczną.

Schutzpolizei (Policja Prewencyjna, Schupo) – formacja policyjna działająca w większych miastach. Wchodziła w skład Policji Porządkowej (Orpo).

Selbstschutz – organizacja paramilitarna złożona z etnicznych Niemców zamieszkujących tereny polskie znajdujące się w czasie wojny pod okupacją.

Seuchensperrgebiet, Sperrgebiet (niem. teren zagrożony epidemią) – obszar wyznaczony przez Niemców w marcu 1940 r. na terenie najgęściej zasiedlonym przez warszawskich Żydów, oznakowany został tablicami ostrzegawczymi. Niemcy nakazali wybudowanie wokół niego murów (na koszt Judenratu). W dużej części pokrywał się z terenem późniejszego getta.

Sicherheitspolizei (Policja Bezpieczeństwa) – określenie połączonych sił gestapo i Kripo (Policji kryminalnej).

Służba Porządkowa (Jüdischer Ordnungsdienst), zwana też policją żydowską – organizacja tworzona w gettach polskich, oficjalnie podporządkowana Radom Żydowskim, faktycznie jednak władzom niemieckim. Do jej zadań należało pełnienie służby przy bramach getta, egzekwowanie przymusu pracy, uczestniczenie w działalności przeciwepidemicznej. W pierwszym okresie wielkiej akcji deportacyjnej latem 1942 r. policja żydowska eskortowała mieszkańców getta na Umschlagplatz. W Warszawie Służba Porządkowa stała się synonimem korupcji i nadużyć władzy, choć w jej działalność, szczególnie w pierwszym okresie, zaangażowana była pewna liczba przedwojennych działaczy społecznych i osób o dużym autorytecie moralnym.

Sonderdienst (niem. Służba Specjalna) – służba policyjna przy administracji niemieckiej Generalnego Gubernatorstwa, powołana przez Hansa Franka w 1940 r., niezależna od władz policyjnych. Członkowie Sonderdienstu brali udział w ściganiu kontyngentów, akcjach likwidacyjnych w gettach, w pacyfikacjach grup partyzanckich.

SS (Die Schutzstaffel der NSDAP, niem. Sztafety Ochronne NSDAP) – powołane w 1925 r. bojówki partii NSDAP, początkowo elitarne, stworzone przez Adolfa Hitlera jako przeciwwaga dla SA. Oddziały SS zatrudniano do przeprowadzania deportacji z gett do obozów zagłady. Tworzyły również załogi obozów koncentracyjnych i obozów zagłady.

Szopy – wielkie zakłady produkcyjne, organizowane w getcie od grudnia 1940 r. na polecenie Niemców i pracujące na potrzeby armii.

TOZ (Towarzystwo Ochrony Zdrowia Ludności Żydowskiej w Polsce) – organizacja zało-

żona w 1922 r., zajmująca się profilaktyką zdrowotną. W getcie było podstawową instytucją koordynującą społeczną służbę zdrowia. Stawiała sobie za cel krzewienie idei profilaktyki higieny, edukacji medycznej, leczenia publicznego i opieki nad dziećmi.

Transferstelle (z niem. Placówka Transferu, Urząd Transferu) – niemiecki urząd, który od grudnia 1940 r. kontrolował obrót towarowy pomiędzy gettem a tzw. stroną aryjską. Do maja 1941 r. wchodził w skład Wydziału Przesiedleń (Umsiedlung), potem podlegał Urzędowi Komisarza Żydowskiej Dzielnicy Mieszkaniowej.

Umschlagplatz (z niem. Plac Przeładunkowy) – bocznicza kolejowa u zbiegu ulic Stawki i Dzikiej w Warszawie, gdzie odbywała się wymiana towarów między gettem a tzw. stroną aryjską. W czasie akcji deportacyjnych do ośrodka zagłady w Treblince miejsce gromadzenia ludzi przed załadowaniem ich do wagonów.

Volksdeutsch (od niem. Volksdeutcher, etniczny Niemiec) – w czasie II wojny światowej określenie osób, które mieszkaly poza terytorium Rzeszy i podpisały niemiecką listę narodowościową – volkslistę.

Żydowska Organizacja Bojowa – organizacja utworzona 28 lipca 1942 r. w warszawskim getcie przez Hechaluc i organizacje afiliowane (Haszomer Hacair, Dror i Akibę). Rozszerzona ŻOB została powołana 15 października 1942 r. przez organizacje: Haszomer Hacair, Dror, Akibę, Gordonię, Bund, Poalej Syjon-Lewica, Poalej Syjon-Prawica i PPR. ŻOB liczyła ok. 500 członków; była głównym podmiotem organizującym powstanie w getcie warszawskim w kwietniu 1943 r.

Żydowska Samopomoc Społeczna (ŻSS) – oficjalna organizacja pomocy społecznej, której załóżki powstały we wrześniu 1939 r., w Warszawie, w postaci Komisji Koordynacyjnej Organizacji Społecznych i Opiekuńczych

(KK), początkowo działająca wspólnie ze Stołecznym Komitetem Samopomocy Społecznej. Nazwa ŻSS była używana od lutego 1940 r., a formalnie została przyjęta 29 maja 1940 r. Na początku 1940 r. KK z organizacji o zasięgu lokalnym (Warszawa i okolice) została przekształcona w działającą w całym Generalnym Gubernatorstwie. Prezesem ŻSS był Michał Weichert (do lipca 1944 r.). Pod szyldem ŻSS działały różne organizacje społeczne i kulturalne, m.in. CENTOS, TOZ, ORT. Lokalne jednostki ŻSS zajmowały się tworzeniem i zaopatrzeniem schronisk dla uchodźców, sierocińców, domów starców, kuchni ludowych, rozdzielały produkty żywnościowe.

Żydowskie Towarzystwo Opieki Społecznej – działająca od października 1940 r. instytucja sektora społecznego opieki społecznej.

Słownictwo związane ze świętami i obrzędami żydowskimi

Chasyd (hebr. pobożny) – zwolennik chasydyzmu, żywego do dziś religijnego ruchu o podłożu mesjanistycznym, powstałego w połowie XVIII w. na południowo-wschodnich kresach Rzeczypospolitej.

Czulent – tradycyjna potrawa kuchni żydowskiej spożywana w szabat. To rodzaj gulaszu, przyrządzany z mięsa wołowego, z fasolą (często ciecierzycą), cebulą, kaszą jęczmienną lub jaglaną.

Hoszana Raba – święto celebrowane w siódmym dniu Sukot, 21. dnia miesiąca tiszri (wrzesień/październik). Obchodzi się wówczas w procesji siedem razy dookoła synagogi, po czym uderza gałązkami o ziemię.

Jom Kipur (hebr. Dzień Pojednania, Pokuty) – święto o charakterze pokutnym, obchodzone 10. dnia miesiąca tiszri (wrzesień/październik), kończące obchody żydowskiego Nowego Roku; powszechnie zwane Sądym Dniem.

Pesach (hebr. przejście) – święto obchodzone na pamiątkę wyzwolenia Żydów z niewoli egipskiej. Pesach rozpoczyna się wraz z zachodem słońca, w wieczór 14. dnia miesiąca nisan (marzec/kwiecień) i trwa siedem dni w Izraelu, a osiem w diasporze. Wieczorem pierwszego dnia Pesach odbywają się tradycyjne wieczery sederowe, podczas których odczytywany jest tekst o ucieczce z niewoli egipskiej.

Purim – radosne święto obchodzone na pamiątkę opisanego w Księdze Estery ocalenia Żydów z rąk Hamana. Zwane też żydowskim karnawalem.

Rabin – przewodnik duchowy w gminie żydowskiej, znawca prawa religijnego. W okresie międzywojennym musiał mieć oficjalny certyfikat oraz nominację państwową.

Rosz ha-Szana (hebr. początek roku) – święto żydowskiego Nowego Roku obchodzone pierwszego i drugiego dnia miesiąca tiszri (wrzesień/październik). Przypomina o stworzeniu świata i dniu Sądu Ostatecznego.

Sukot (też Święto Szałasów, Święto Kuczek) – święto obchodzone 15. dnia miesiąca tiszri (wrzesień/październik), upamiętnia wyjście z Egiptu. W 1939 r. przypadło 28 września – 4 października.

Szawuot (też Święto Tygodni, Pięćdziesiątnica) – święto upamiętniające nadanie Tory na Synaju, obchodzone 49 dni po Pesach, szóstego dnia miesiąca siwan (koniec maja/początek czerwca). Jest to święto o charakterze rolniczym, tradycyjnie związane z zakończeniem żniw.

Talmud – opracowanie dorobku uczonych żydowskich żyjących w Babilonii i Palestynie od III w. p.n.e. do VI w. n.e., na który składają się komentarze do Tory, wyjaśnienia przepisów prawnych, opowieści, midrasze; ma dwie części: Misznę i Gemarę; jest podstawą judaizmu rabinicznego (współczesnego).